

Atatürk'ün Nutuk Adlı Eseri

Söz, konuşma; söylev anlamında kullanılan nutuk, “bir topluluğa düşünceler, duygular aşlamak amacıyla söylenen, uzunca, coşkulu ve güzel söz, nutuk, hitabe” şeklinde tanımlanabilir. Diğer yandan söylev ile eş anlamlı olduğu konusunda hemen herkesin hemfikir olduğu nutuk, “bir kalabalığa karşı söylenen söz; söyleyiş, söyleme kuvveti ve hassası; eski dervişlerce büyük bilinen kimselerin manzum sözleri” olarak da gündelik hayatta sıkça kullanılmaktadır.

Atatürk'ün *Nutuk*'u dediğinde ise Mustafa Kemal Atatürk'ün, 15-20 Ekim 1927 tarihinde, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın İkinci Büyük Kurultayı'nda, altı gün boyunca, toplam 36 saat 33 dakikada yapmış olduğu konuşma akla gelmektedir.

Mustafa Kemal Paşa, *Nutuk* üzerindeki çalışmalarına 1927 yılının başlarında Ankara'da başlamıştır. Daha sonra İstanbul'da, yoğun bir çalışma sonucunda kısa bir sürede eserini tamamlamıştır. Sonuçta, aylarca süren bir çalışma, belge toplama ve görüş alışverişi sonrasında, Mustafa Kemal Paşa, 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında toplanan, Cumhuriyet Halk Partisi'nin İkinci Büyük Kurultayında *Nutuk*'u okumuştur.

Mustafa Kemal Paşa, birinci gün (15 Ekim 1927-Cumartesi), 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basmasından Sivas Kongresine kadar olan bölümü; ikinci gün (16 Ekim 1927-Pazar), Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin seçimlerine kadar geçen olayları; üçüncü gün (17 Ekim 1927-Pazartesi), Büyük Millet Meclisi'nin açılışına kadar yaşanan gelişmeleri; dördüncü gün (18 Ekim 1927-Salı), İkinci İnönü Zaferi'ne kadar gerçekleşen askerî ve siyasi gelişmeleri; beşinci gün (19 Ekim 1927-Çarşamba) Lozan Barış Antlaşması'na uzanan süreci; altıncı ve son gün ise (20 Ekim-1927 Perşembe) Lozan'dan sonraki gelişmeleri okumuş ve Gençliğe Hitabe ile de konuşmasını bitirmiştir. Bu arada Mustafa Kemal Paşa, *Nutuk*'u hazırlarken topladığı belgelerin bazılarını kendisi, bazılarını da Kurultay Kâtibi Ruşen Eşref Bey okumuştur.

Bu bilgiden hareketle *Nutuk*'un, 19 Mayıs 1919 - 20 Ekim 1927 tarihleri arasındaki olayları, olguları, gelişmeleri, bu gelişmelerde rol oynayan kişileri ve bu kişiler arasındaki siyasal ilişkileri anlatan bir eser olduğunu söylemek mümkündür. Mustafa Kemal Paşa eserinde, Kurtuluş Savaşı yıllarında ülkenin içinde bulunduğu koşulları ortaya koymuş, Kurtuluş Savaşı'nın ve bu savaştan sonra başlayan modernleşme çabalarının hangi koşullarda gerçekleştiğini ayrıntılı bir şekilde, belgelere dayalı olarak anlatmıştır.

İlk baskısı iki cilt olan *Nutuk*'un birinci cildi, Mustafa Kemal Paşa'nın konuşması ve sunduğu belgelerden oluşurken, ikinci cilt tümüyle belgelere ayrılmıştır. Mustafa Kemal Paşa *Nutuk*'taki belgeleri iki şekilde kullanmıştır. Bir kısmını birinci ciltteki metin içinde verirken, çoğunluğunu “Vesikalar” adı altındaki diğer ciltte toplamıştır. *Vesikalar* cildinde toplam 300 adet belge bulunmaktadır. Metin kısmında kullanılan belge sayısı ise 231'dir. Kısacası *Nutuk*'ta metin içinde ve ayrı ciltte toplam 531 adet belge kullanılmış ve bu belgelerle ortaya atılan iddialar güçlendirilmeye

çalışılmıştır.

Nutuk'ta kullanılan belgeler genellikle telgraf metinlerinden oluşmuştur. Telgraflardan başka; kongre tutanakları; Heyet-i Temsiliye kararları; Halk Fırkası Grubu toplantı tutanakları; TBMM açık ve gizli celse zabıtları; Amasya Mülâkâtı kararları; konferans ve görüşme metinleri; Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruluş tüzüğü ile mektuplar, raporlar ve bildirimler gibi farklı nitelikte belgeler kullanılmıştır. Ayrıca *İkdam*, *İrade-i Milliye*, *Neogolos*, *İstanbul*, *Bosphore*, *Tasvir-i Efkâr*, *Ferda*, *Yeni Dünya*, *Tercüman-ı Hakikat*, *Pontus*, *Vatan*, *Tevhid*, *Tanin*, *Tok Söz*, *Tevhid-i Efkâr*, *Son Telgraf* gibi gazetelerden de söz edilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın başka eserleri de olmasına karşın *Nutuk*, hem üslup hem de içerik açısından diğerlerine göre daha ön plana çıkmış ve başta tarihçiler olmak üzere, birçok siyaset bilimci, sosyolog, edebiyatçı ve felsefeci gibi özellikle sosyal bilimciler tarafından incelenmiş ve araştırma konusu olarak ele alınmıştır.

Tarihe yön veren bir liderin olaylara kendi bakış açısını yansıtmış olduğu *Nutuk*, toplumun değerleri ve siyasi dengeler dikkate alınarak hazırlanmış, siyasal ve tarihsel nitelik taşıyan ve kendi içinde tutarlı bir eser niteliğindedir. Ayrıca topluma Cumhuriyet ideolojisinin ve geçmişin nasıl değerlendirilmesi gerektiğinin en yetkili ağızdan aktarılmasıdır.

Mustafa Kemal Paşa, *Nutuk*'u yazarken kullanmış olduğu yöntemle, sadece geçmişte yaşananları anlatmakla kalmamış, olay ve olguları kendi bakış açısıyla çözümlenmiş ve yorumlamıştır. Mustafa Kemal Paşa bu eserinde, çoğunluğu askeri ve siyasi nitelik taşıyan olaylar karşısındaki kişisel görüşlerini ortaya koymakla yetinmemiş, aynı zamanda dönemin siyasi aktörleriyle askeri ve sivil bürokrasinin önde gelenlerinin tutum ve davranışlarıyla düşüncelerine de yer vermiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın akıcı bir üslup ve edebî bir dil kullanmaya özen gösterdiği *Nutuk* bu yönüyle de edebî bir eser niteliği taşımaktadır. Millî edebiyat akımı ile temsil edilen ve hayli sadeleştirilmiş olan bir Osmanlı Türkçesi'nin hakim olduğu *Nutuk*'ta, çok sayıda Arapça, Farsça ve batı kaynaklı kelimeler de kullanılmıştır.

Nutuk'un içeriğinde yakın geçmişteki askeri ve siyasi olay ve olgular kadar, okunduğu dönemin iç ve dış koşulları da etkili olmuştur. Tarih metodolojisi açısından bir değerlendirme yapıldığında, Mustafa Kemal Paşa'nın, 1919-1927 yılları arasında gerçekleşen olayları 1927 yılının siyasi ve sosyal ortamında sunduğu görülür. Bununla birlikte *Nutuk*'ta bulunan çok sayıda belge, onu, benzeri olan pek çok hatıratın ayırıcı kılmakta ve daha güvenilir bir tarihsel malzeme hâline getirmektedir. Dolayısıyla hemen her anı kitabında olduğu gibi, *Nutuk*'un yazıldığı ve okunduğu dönemin koşulları da metnin içeriğini yakından etkilemiştir. Diğer yandan *Nutuk*'ta bulunan çok sayıda belge, onu, benzeri olan pek çok hatıratın ayırıcı kılmakta ve daha güvenilir bir tarihsel malzeme hâline getirmektedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın *Nutuk*'u okuduğu günlerde, Türkiye'de Üçüncü Dönem TBMM için seçimler yapılmış, ancak parlamento henüz toplanmamıştı. Üçüncü Dönem TBMM tümüyle Cumhuriyet Halk Fırkasına mensup milletvekillerinden oluşmuş ve muhalefet Meclis dışı kalmıştı. Bu bağlamda *Nutuk*, yeni seçilen milletvekilleri için bir yol haritası niteliği de taşımaktadır. Mustafa Kemal Paşa, Meclis'in toplanması öncesi yapmış olduğu bu tarihî konuşma ile milletvekillerinden beklentilerini ortaya koyduğu gibi, geleceğe yönelik hedefleriyle ilgili olarak da somut ipuçları vermiştir.

Mustafa Kemal Paşa *Nutuk*'u, Türkiye'de tek partinin hüküm sürdüğü Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlükte olduğu bir dönemde okumuştur. Takrir-i Sükûn Kanunu, Şeyh Sait Ayaklanmasını bastırmak için, 4 Mart 1925 tarihinde çıkarılmasına karşın, ayaklanmanın bastırılmasından sonra, 4 Mart 1929 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır. Bu

dönemde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılmış, İstiklal Mahkemelerinde yapılan yargılamaların da etkisiyle basın üzerinde kontrol sağlanmıştır. Bununla birlikte 1925-1929 yılları arasında Türkiye’de çok önemli sosyo-kültürel değişimler yaşanmış ve bir anlamda toplumun yeniden inşası yolunda önemli adımlar atılmıştır. Bu bağlamda siyaset, hukuk, eğitim, ekonomi ve gündelik hayatta hızlı bir değişim ve dönüşümün gerçekleştiği söz konusu dönemde, siyasal anlamda gündemdeki en önemli konunun Mustafa Kemal Paşa’ya karşı İzmir’de ortaya çıkarılan suikast girişimi olduğuna kuşku yoktur. Bu suikast girişiminden dolayı, Ziya Hurşit gibi, aralarında Birinci Meclis’teki muhalif İkinci Grup üyelerinin ve Cavit Bey gibi eski İttihatçıların bulunduğu bazı kişilerin idam edilmeleri, siyasal alandaki gerginliği arttırmıştır. Yine suikast girişimiyle dolaylı da olsa ilgileri olduğu iddiasıyla Kazım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa ve Refet Paşa gibi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın bazı önde gelen isimlerinin bir süre tutuklu kalması, -çoğunun suçsuz bulunmasına karşın- yurt dışında bulunan Rauf Bey’in 10 yıl hapis cezasına çarptırılması da, *Nutuk*’un içeriğini büyük ölçüde etkilemiştir.

Daha açık bir ifadeyle *Nutuk*, genel olarak Takrir-i Sükûn Kanunu’nun etkisinin hissedildiği; özel olarak ise Şeyh Sait Ayaklanması’nın, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılmasının ve Mustafa Kemal Paşa’ya İzmir’deki suikast girişiminin izlerinin bulunduğu bir dönemde okunmuştur.

İçeride durum böyle iken, dış politikada ise Lozan Barış Antlaşması’nın etkisindeki yıllar yaşanmaktaydı. Şöyle ki; Musul Sorunu henüz çözümlenmiş ve Türkiye bu konuda istediği sonucu alamamıştı. Yine aynı günlerde Lozan’da imza altına alınan Türk-Yunan ahali mübadelesi devam etmekteydi ve hatta bu konuda ortaya çıkan anlaşmazlık da giderilememişti. Gündemdeki bir başka konu, yabancı okullar sorunu idi. Türkiye Cumhuriyeti, denetim altına almak istediği yabancı okullar nedeniyle uluslararası alandan tepki almış ve özellikle de Fransa ile karşı karşıya kalmıştı. Aynı günlerde, yine başta Fransa olmak üzere, yabancı devletlerin iktisadi imtiyazlarının tasfiyesi de yaşanmaktaydı. Diğer yandan *Nutuk*’un okunmasından tam iki yıl önce Ekim 1925 yılında imzalanmış olan Locarno Antlaşmaları ile Avrupa’da barışın sürekli kılınması için ciddi bir adım atılmıştı. Aynı zamanda uluslararası sorunlarda savaşın politik bir araç olmaktan çıkarılmasını amaçlayan Briand-Kellogg Pakti’nin kurulmasıyla ilgili olarak da görüşmeler yapılmaktaydı.

Bu iç ve dış koşullarda irat edilen *Nutuk*, kamuoyu ve basın tarafından büyük bir ilgi ile karşılanmış, basında bu gelişmeler üzerine çeşitli yorumlar yapılırken, halk da çektiği telgraflarla Mustafa Kemal Paşa’ya olan bağlılığını ifade etmiştir.

Bununla birlikte basında *Nutuk* ile ilgili pek çok değerlendirme yapılmış ve bazı itirazlar gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın itham ettiği bazı kişiler cevap verme gereği hissetmiştir. Bu itirazlardan biri *Nutuk*’un okumasından hemen sonra Halide Edip (Adivar) Hanım’dan gelmiştir. O sırada yurt dışında bulunan Halide Edip Hanım, Mustafa Kemal Paşanın, eşi Adnan (Adivar) Bey ve kendisi hakkında bir takım yanlış değerlendirmelerde bulunduğu iddiasıyla *The Times* gazetesine bir mektup göndermiş ve Mustafa Kemal Paşa’nın Amerikan *himayesi meselesini* yeniden ortaya atarak, sanki kendilerinin Türkiye’nin bağımsızlığını feda etmeye hazır insanlar gibi gösterildiklerini belirtmiştir.

Yine *Nutuk*’un okunduğu günlerde yurt dışında bulunan Rauf (Orbay) Bey de *The Times* gazetesine bir yazı göndererek, burada arkadaşlarını ve kendisini savunmuştur. Rauf (Orbay) Bey yazısında, Mustafa Kemal Paşanın, kendisini ve arkadaşlarını, saltanatı desteklemek, ülkeyi anarşiye götürmek ve kurdukları Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasından dolayı gericilik ve Kürt isyanını çıkarmakla suçladığını belirttikten sonra, Millî Mücadele’de, Türk ordusunu zafere götüren Mustafa Kemal Paşa’nın bir diktatörlük kurmak için bu saygınlığından yararlandığını ileri sürmüştür. Rauf Bey, Mustafa Kemal Paşa’nın izin vermesi durumunda, tüm gerçekleri Türk basınında yayınlayabileceğini de

açıklamıştır.

Halide Edip Hanım ve Rauf Bey, *Nutuk*'ta kendileri ile ilgili açıklamalara hemen cevap verirken, yine *Nutuk*'ta adı geçenlerden olan Kazım Karabekir Paşa cevap vermek için 1933 yılını beklemiştir. 1933 yılında Milliyet Gazetesindeki bir yazıyı gerekçe göstererek hem bu yazıya hem de *Nutuk*'ta kendisi ile ilgili ifadelere cevap verme ihtiyacı hisseden Kazım Karabekir Paşa, Millî Mücadele dönemindeki rolünü hatırlatarak ön ayak olduğu bu süreçle ilgili olarak kendisine haksızlık yapıldığını ifade etmiştir. Karabekir Paşa, Atatürk'ün ölümünden sonra yeniden gündeme gelen *Nutuk* ile ilgili olarak, kendisine dönük eleştiriler bir kez daha cevap vermiş ve Atatürk'e olan sevgi ve saygısından söz etmiştir.

Nutuk ile ilgili olarak sonraki tarihlerde değerlendirmelerde bulunan bir başka şahsiyet ise Ali Fuat (Cebesoy) Paşa olmuştur. Ali Fuat Paşa da *Nutuk*'a cevap niteliği de taşıyan, Millî Mücadele dönemi ve sonrası günlere ait anı kitapları yayınlamıştır.

Nutuk ile ilgili yorum ve değerlendirmeler bunlarla sınırlı kalmamıştır. Atatürk'e yakınlığı ile bilinen dönemin önde gelen yazarlarından Yusuf Akçura, *Nutuk*'un okunduğu günlerde; "O, yalnız Türk düşmanlarına galebe çalarak, Türk yurdunu kurtarmadı: O, yalnız Türk'lerin önüne düşerek, Türklere doğru yolu göstererek, Türklere hakikati göstererek Türkleri necata erdirmedi. O, Ademoğullarının büyük bir kısmına, yalnız büyük kısmına değil, belki hepsine yeni bir hayat yaratıyor. Yeni bir hayat yaratana bilmem ne derler?" diyerek Atatürk'e kutsama gereği hissetmiştir.

Diğer yandan Yusuf Akçura ve Falih Rıfki Atay, *Nutuk*'un Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi için bir ana kaynak olduğu konusunda da benzer görüşler ortaya koymuşlar

Şevket Süreyya Aydemir de tıpkı İsmet (İnönü) Paşa gibi, Mustafa Kemal Paşa'nın *Nutuk*'ta arkadaşları ile ilgili yargılarının zaman içinde değişebileceğini ve *Nutuk*'un başka bir zamanda okunması durumunda bazı suçlamaları belki de hiç dile getirilmeyeceğini savunmuştur. Yine Şevket Süreyya Aydemir 1965 yılında *Nutuk* ile ilgili bir değerlendirme yaparken, *Nutuk* ne tarih, ne de hatıra olduğunu, *Nutuk*'un en gerçek manasıyla tarihî değerinde siyasi bir vesika niteliği taşıdığını dile getirmiştir.

A. Afetinan'a göre *Nutuk*, bir devlet kurucusunun milletine hesap verme örneğidir ve tarihte de örneğine az rastlanan bir durumdur. Olaylar ve kişiler üzerinde Atatürk'ün fikirleri ve açıklamalarının bulunduğu *Nutuk*, birinci elden bir tarihtir.

Hasan Ali Yücel sonraki tarihlerde kaleme aldığı *Pazartesi Konuşmaları* (1937) adlı eserinde *Nutuk*'u ön plana çıkararak, her toplumsal sistemin bir kitabı olduğunu, Kemalizm'in kitabının da *Nutuk* olduğunu öne sürmüştür.

Hem okunduğu dönemde hem de sonraki yıllarda, siyasi çevrelerin yanı sıra başta tarihçiler olmak üzere pek çok bilim insanının ilgisini çeken *Nutuk*, ilk kez Temmuz 1928'de Türk Tayyare Cemiyeti tarafından basılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı sözleşme gereği, yurt içindeki ve dışındaki satış işlemleriyle de bu kurum doğrudan ilgilenmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın *Nutuk*'un yayın hakkını Türk Tayyare Cemiyeti'ne vermiş olması, kendisinin havacılığa vermiş olduğu önemi göstermesi açısından önemli olup, bu bağlamda sonraki yıllarda da Türk Tayyare Cemiyeti'ne gelir sağlama çabalarına devam etmiştir.

Nutuk basıldığı ilk andan itibaren, en geniş kitlelere ulaştırılması, özellikle de devlet memurlarının okuması için yoğun çaba sarf edilmiştir. Bunun için Cumhuriyet Halk Fırkası örgütlerine, spor kulüplerine gönderilmiş, köy odaları ve köy kitaplıkları da dâhil olmak üzere, bütün kütüphane ve kitaplıklarda bulunması için çalışmalar yapılmıştır.

Zamanla *Nutuk*'un dilinin, anlaşılmasının zorlaşması nedeniyle bir süre sonra sadeleştirilmesi gündeme gelmiştir. Bilindiği kadarıyla, *Nutuk*'un sadeleştirilmesi konusuna ilk değinen ve “*Büyük Söylev'den Sadeleştirmeler*” başlığı altında ilk örnekleri veren, 1946–1947 yıllarında çıkmış olan *Kemalist* adlı dergidir. Daha sonra Milliyet gazetesi de *Nutuk*'un sadeleştirilmesi işine sahip çıkmış ve 1959 yılında Selami İzzet Sedes'in kısaltarak sadeleştirdiği *Nutuk* metnini yayınlamıştır. Ayrıca 1962 yılında Ankara Radyosu da *Nutuk*'u sadeleştirerek her gece yayımlamıştır.

Ancak *Nutuk*, gerçek anlamda ve resmî olarak ilk kez 1963 yılında Türk Dil Kurumu tarafından sadeleştirilmiştir. Daha sonra 1973'te Kültür Bakanlığı tarafından sadeleştirilen *Nutuk*'un, günümüzde birçok özel yayınevleri dışında Türk Tarih Kurumu ve Atatürk Araştırma Merkezi tarafından çıkarılan sadeleştirilmiş metinleri de mevcuttur.

Nutuk'un okunması sadece Türk kamuoyu tarafından değil, dünya kamuoyunda da ilgiyle karşılanmıştır. Avusturya, Fransız, İngiliz, Bulgar, Japonya ve İspanya basınında da *Nutuk*'un okunması ile ilgili olarak birçok haber yer almış, böylelikle, Türkiye ve Türkiye'de yaşananlar, dünya kamuoyunun gündemine taşınmıştır.

İlk söylendiği yıllarda, yurt dışında da basılan *Nutuk*'un Almanca, Fransızca ve İngilizce basımları, Almanya'nın Leipzig şehrindeki K. F. Kohler Yayınevi tarafından gerçekleştirilmiştir. Rus dilinde basımı 1929–1934 yılları arasında Sovyetler Birliği tarafından yapılmıştır. Günümüzde ise Atatürk Araştırma Merkezi tarafından Rusça, Fransızca, Almanca ve İngilizce baskılarının yanı sıra Farsça, Kazakça, Türkmençe baskıları da yapılmıştır.

Temuçin Faik ERTAN

KAYNAKÇA

70. Yılında Ulusal Ve Uluslararası Boyutlarıyla Atatürk'ün Büyük Nutuk'u ve Dönemi, Yay. Haz. Gül Kundakçı, ODTÜ Basım İşliği, Ankara 1999.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk 1919-1927**, Yay. Haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Birinci Ellibin, Ankara 1927.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Cilt I-II, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, 8. Devlet Kitapları, 1000 Temel Eser, Ankara 1973-1975.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk-Söylev**, Cilt I-III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1981, 1986, 1989.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Söylev (Nutuk)**, Cilt I-II, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1963.

Atatürk'ün Büyük Söylevi'nin 50 Yılı Semineri Bildiriler ve Tartışmalar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1980.

DUMONT, Paul, **Atatürk'ün Yazdığı Tarih: Söylev**, Yeni Gün Haber Ajansı ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul 1997.

ERSOYLU, Halil, **Nutuk Üzerine İncelemeler**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

GÜNEŞ, İhsan, “1923 Seçimleri”, **70. Yılında Ulusal ve Uluslararası Boyutlarıyla Atatürk'ün Büyük Nutuk'u ve Dönemi**, Der. ve Yay. Haz. Gül E. Kundakçı, ODTÜ Yayınları, Ankara 1999, s.113-131.

İNAN, Afet, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, 5. Baskı, Haz. Arı İnan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,

Ankara 1984.

Nutuk'ta Anılan Komutanların Biyografileri, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1981.

Okunuşunun 50. Yılında Söylev Özel Sayısı, Türk Dili Aylık Dil ve Yazın Dergi, S 314.

ÖNELÇİN, Adnan, **Nutuk'un (Söylev'in) İçinden**, Yüce Yayınları, İstanbul 1981.

ÖZERDİM, Sami N., **Nutuk (Söylev) Genel Dizin**, Cilt IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

PARLA, Taha, **Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, Atatürk'ün Nutuk'u**, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.

ŞİMŞİR, Bilâl N., **Atatürk'ün Büyük Söylevi Üzerine Belgeler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

Yetmişbeşinci Yılında Büyük Nutuk'u Anlayarak Okumak, Bilgi Şöleni 17-18 Ekim, 2003 Ankara Bildiriler, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2003.

29/03/2025 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturkun-nutuk-adli-eseri/?pdf=3776> adresinden erişilmiştir